

Józef Krętosz

Księgozbiory kościelne na terenie lwowskiej archidiecezji obrządku łacińskiego na przełomie XVIII

Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne 40/2, 405-421

2007

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Ks. JÓZEF KRĘTOSZ

Uniwersytet Śląski w Katowicach

KSIĘGOZBIORY KOŚCIELNE NA TERENIE LWOWSKIEJ ARCHIDIECEZJI OBRZĄDKU ŁACIŃSKIEGO NA PRZEŁOMIE XVIII/XIX W.

Niniejsze opracowanie jest próbą rekonstrukcji losów księgozbiorów kościelnych, zwłaszcza zakonnych i parafialnych na ziemiach polskich, które na przełomie XVIII i XIX w. znalazły się pod zaborem austriackim. Szczególne spustoszenie w księgozbiorach na terenie nowej austriackiej prowincji, tj. w Królestwie Galicji i Lodomerii, było dokonane z motywów ideologicznych przez józefińską politykę kościelną władców, którzy przeprowadzili na szeroką skalę kasatę zakonów i innych „nieduszpasterskich” beneficjów. Te kościelne instytucje i poważna część ich księgozbiorów, jako nieodpowiadające ówczesnemu obowiązującemu myśleniu, skazane były na unicestwienie. Celem badawczym niniejszego artykułu jest prześledzenie losów księgozbiorów kościelnych z kasowanych klasztorów od lat osiemdziesiątych XVIII w. do początku katolickiej restauracji połowy XIX w. Problem będzie przedstawiony na przykładzie losów w latach 1780–1815 zakonnych i parafialnych księgozbiorów na terenie archidiecezji lwowskiej obrządku łacińskiego.

Józefinizm, jako rodzaj kościelnej polityki państwa austriackiego, jest szczególnym przykładem trudnych dziejów Kościoła katolickiego. W tym to okresie, panujący w monarchii habsburskiej „suwerenni katolicycy władcy” podjęli na jej terenie reformy kościelne. Czynili to, ich zdaniem, dla dobra Kościoła. Według panujących elit ówczesnego Wiednia, Kościół potrzebował totalnej reformy, której sam nie był w stanie podjąć. Stąd w ramach swoistej opiekuńczości nad nim¹, cesarze czuli się zobowiązani przeprowadzić ją wbrew woli Kościoła. Te, kontynuowane z motywacji oświeceniowej, działania okazały się w rzeczywistości dla niego, zwłaszcza życia zakonnego, zgubne oraz doprowadziły do zniewolenia i uczynienia go państwowym. Kościół katolicki dopiero po śmierci cesarza Józefa II (1780–1790), zwłaszcza na początku XIX w., rozpoczął w ramach „restauracji katolickiej” proces stopniowego odradzania się. Państwo wprawdzie nie wydawało już dalszych dekretów w sprawach kościelnych, lecz nie odstępowało z wprowadzonej po 1780 r. totalnej jego kontroli². Ostatecznie dopiero gdy władca austriacki

¹ Austriaccy autorzy nazywają to często „*Pietas Austriaca*”.

² T. Cegiełski, *Józefinizm*, [w:] *Austria Polska. Z dziejów sąsiedztwa*, red. W. Leitsch, M. Wawrykowa, Warszawa–Wiedeń 1989, s. 42–47, 54, 67–70; E. Dubel, *Apostoł Warszawy*

w 1850 r. zrezygnował oficjalnie z józefinizmu, Kościół katolicki na terenie monarchii, w tym na ziemiach polskich pod austriackim zaborem, odzyskał wolność i mógł odtąd nieskrępowanie prowadzić swoją funkcję pasterską³.

Józefińskie redukcje życia zakonnego i kościelnego szkolnictwa wyższego

Życie zakonne oraz inne formy kształtowania postaw wiernych, m.in. bractwa religijne i dotąd prowadzone przez Kościół seminaria duchowne, postrzegane były przez rządzące elity monarchii jako niewłaściwe, wręcz dla prawidłowego rozwoju intelektualnego i duchowego katolika oświeconego szkodliwe. Mając świadomość konieczności wykonania dziejowej misji, należało – zdaniem rządzących katolicką monarchią – zredukować życie zakonne i wyższe szkolnictwo kościelne lub podporządkować totalnie państwu⁴.

Tabela 1. Życie zakonne na terenie lwowskiej archidiecezji obrządku łacińskiego w latach 1772–1815

Klasztory	Liczba klasztorów			
	istniejące w 1772 r.	skasowane	założone	stan w 1815 r.
Męskie w terenie	87	62		25
Męskie we Lwowie	25	20		5
Żeńskie w terenie	3	3	4	4
Żeńskie we Lwowie	9	6	1	4
Stan ogólny	124	91	5	38

Źródła: J. Krętosz, *Archidiecezja lwowska obrządku łacińskiego...*, s. 291–295.

W tabeli 1 podano proces przemian życia zakonnego na terenie archidiecezji lwowskiej obrządku łacińskiego wskutek przeprowadzonych w latach osiemnastych XVIII w. kasat klasztorów. Od pierwszego rozbioru Polski w 1772 r. do 1815 r. przetrwało na terenie archidiecezji lwowskiej obrządku łacińskiego po kasatach 31% klasztorów, w tym: 27% męskich i 66% żeńskich. Na terenie Lwowa pozostało 29% męskich i 20% żeńskich klasztorów. Proporcje stanu osobowego na przestrzeni lat 1772 i 1815, tj. przed i po reformach józefińskich, wynoszą sumarycznie 18% ocalałych do 1815 r. zakonników. Proporcje zakonników i siostr w wymienionych latach wynoszą 14 i 35% na terenie archidiecezji oraz 12 i 31% we Lwowie. Powyższe proporcje siostr, korzystniejsze wobec zakonników, są owo-

i Wiednia. Święty Klemens Maria Hofbauer redemptorysta, tłum. Stanisław Stańczyk CSsR, Warszawa 1982, s. 35–40.

³ Próbą prześledzenia niniejszego zagadnienia na przykładzie archidiecezji lwowskiej obrządku łacińskiego w latach 1772–1815, jednej z ówczesnych diecezji polskich, jest publikacja: J. Krętosz, *Archidiecezja lwowska obrządku łacińskiego w okresie józefinizmu (1772–1815)*, Katowice 1960.

⁴ J. Krętosz, *Józefińskie założenia wychowania seminarijnego w zaborze austriackim do połowy XIX w.*, „Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne” 1998, t. 31, s. 5–8.

cem polityki państwa, które tolerowało, wręcz popierało działalność benedyktynek, sakramentek, zwłaszcza szarytek z powodu ich zajmowania się aprobowaną przez państwo działalnością wychowawczą i charytatywną⁵.

Kolejną dziedziną życia Kościoła, którą państwo szczególnie się zainteresowało, były seminaria diecezjalne i zakonne oraz znajdujące się na terenie Lwowa: Papieskie Kolegium Teatynów i Akademia Jezuitów. W 1783 r. polikwidowano na terenie monarchii prowadzone przez zakony i diecezje seminaria duchowne. W ich miejsce powołano do życia w miastach stołecznych poszczególnych landów monarchii 12 państwowych seminariów generalnych. Takie w 1783 r. zorganizowano we Lwowie dla Królestwa Galicji i Lodomerii, w miejsce zniesionych seminariów, Akademii Jezuitów i Papieskiego Kolegium Teatynów⁶. Losy Lwowskiej Akademii, prowadzonej do 1773 r. przez jezuitów, mającej prawa akademickie z czasów Rzeczypospolitej, były skomplikowane. W państwowym seminarium generalnym studiowali od 1783 r. kandydaci do kapłaństwa. Akademię jako Studium Teologiczne, wskutek starań m.in. arcybiskupa lwowskiego W. H. Sierakowskiego, wznowiono w 1776 r. Następnie w 1784 r. powstał w jej miejsce, o niemieckim charakterze, józefiński uniwersytet, który z kolei w 1805 r. przeniesiono do Krakowa. We Lwowie w tym czasie funkcjonowało liceum, w którym było m.in. studium teologii. W 1806 r. wydział prawa tego liceum otrzymał uprawnienia nadawania doktoratów. W 1817 r. reaktywowano uniwersytet. W takich to, będących poza biskupią jurysdykcją, państwowych uczelniach nauczali narzuceni przez państwo profesorowie i korzystano z wyznaczonych przez nie podręczników, w dużej części niezgodnych z nauką Kościoła⁷.

Rozproszenie i proces niszczenia dotychczasowych „niepoprawnych” księgozbiorów

W tym kontekście interesujący był los księgozbiorów pochodzących ze skasowanych klasztorów. Książki te były potrzebne dla prawidłowego funkcjonowania, zcentralizowanego we Lwowie i będącego pod kontrolą państwa ośrodka akademickiego. W zbiorach tych znajdowały się też pozycje uznane przez panujących za niepotrzebne, wręcz szkodliwe dla studentów. Należało zatem wobec nich zająć odpowiednie stanowisko. Książki tylko „poprawne ideologicznie”, po jednym egzemplarzu poszczególnych tytułów, miały być przekazane seminarium generalnemu i wydziałowi teologicznemu. Tak więc książki pochodzące ze zniesionych klasztorów przeznaczone zostały dla teologicznych bibliotek utworzonego przez państwo seminarium i fakultetu teologicznego we Lwowie⁸. Źródła wskazują, że

⁵ Tenże, *Archidiecezja lwowska obrządku łacińskiego...*, s. 293, 295.

⁶ Tenże, *Józefińskie założenia wychowania seminaryjnego...*, s. 6.

⁷ Tenże, *Archidiecezja lwowska obrządku łacińskiego...*, s. 144 n., 151 n.

⁸ *Handbuch aller unter der Regierung des Kaisers Josephs des II für die KK Erbländer ergangenen erordnungen und Gesetze*, Bd. 8, Wien 1787, s. 534.

przeznaczone do tych ośrodków książki pochodziły ze skasowanych lwowskich klasztorów, m.in. jezuitów⁹, bernardynów¹⁰, karmelitów z klasztoru św. Marcina¹¹, dominikanów z klasztoru św. Marii Magdaleny,¹² z Oleska kapucynów (651 woluminów)¹³. Inne, „nienadające” się do studiów, miały być przeznaczone na makulaturę bądź spalone, a duplikaty dopuszczonych do użytku – sprzedane na rzecz funduszu religijnego¹⁴.

Dekret nadworny z 19 IV 1784 r. nakazywał segregację poklasztornych księgozbiorów, tj. wyłączenie z nich książek „dawnej teologii” i „niepotrzebnych dla duszpasterstwa”¹⁵. Następne patenty cesarskie z 8 VI 1784 r. i 13 XII 1785 r. nakazywały książki „kazuistyczne” i inne „niebezpieczne dla czytelnika” przeznaczyć na makulaturę, a duplikaty innych – na sprzedaż na rzecz funduszu religijnego¹⁶. Taką segregację księgozbioru przeprowadzono w skasowanych lwowskich klasztorach trynitarzy. Kopię katalogu przeznaczonych na spalenie książek przekazano 19 IV 1784 r. do Wiednia¹⁷.

Pochodzący z Bielska na Śląsku urzędnik gubernium we Lwowie, F. Kratler, używając w szczególnie negatywnym tonie specyficznych epitetów, postulował w 1786 r. przeznaczenie niewskazanych książek na spalenie. W ten sposób, jego zdaniem, przynajmniej byłby z nich taki pożytek, że będą „wykorzystane dla ogrzewania przez 2–3 zimy sal wykładowych”¹⁸. Inny autor, związany z austriacką elitą urzędniczą Galicji, J. Rohrer, też zalecał przeprowadzenie konfiskaty marnujących się, jego zdaniem, księgozbiorów prywatnych Lwowa. Jako przykład przytoczył bogatą bibliotekę Rzewuskich. Jej właściciel, zdaniem autora, z wielkimi trudnościami i łaską dopuszczał użytkowników do jego zbioru, który dla potencjalnego czytelnika pozostawał bezużyteczny¹⁹.

Zdaniem wspomnianego F. Kratlera, pozostałe, niepotrzebne oraz mniej szkodliwe od poprzednich należało sprzedać na rzecz funduszu religijnego. Urzędnik ten wyliczył sumę pochodzących ze skasowanych lwowskich klasztorów 40 tys. woluminów książek jako będących w gestii miejscowych władz. Z niej 10 tys. egzemplarzy przekazano do biblioteki uniwersyteckiej. Więc 30 tys. książek zniknę-

⁹ W. Chotkowski, *Historia polityczna Kościoła w Galicji za rządów Marii Teresy*, t. 2, Kraków 1909, s. 222 n., 227.

¹⁰ I. Chodynicki, *Historia miasta Lwowa od założenia jego*, 1, Lemberg 1865, s. 375.

¹¹ Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Alter Kultus Akten [dalej: AKA], Wien 652.

¹² AKA, Wien 650.

¹³ *Zakony św. Franciszka w Polsce w latach 1772–1970*, red. J. R. Bar, t. 3, Warszawa 1978, s. 184 n.

¹⁴ AKA, Wien 419; *Handbuch aller unter der Regierung des Kaisers Josephs des II für die KK Erbländer ergangenen Verordnungen und Gesetze* [dalej: *Handbuch Kaisers*], Bd. 8, Wien 1788, s. 334, 534; M. Rehowicz, *Studia alumnów galicyjskich w Seminarium Generalnym*, „Roczniki Teologiczno-Kanoniczne” 1955, 2, z. 2, s. 99.

¹⁵ AKA, Wien 653;

¹⁶ *Handbuch Kaisers*, Bd. 6, s. 450–453, Bd. 8, s. 334.

¹⁷ AKA, Wien 653.

¹⁸ „[...] Wust von Theologen, Kazuisten, Polemikern, Bibel-legenden, und an all dem übrigen fanatischen Quark eine gute, erwärmte Flume zu erwarten ist...”. (F. Kratler, *Briefe über die itzigen Zustand von Galizien. Ein Beitrag zur Statistik und Menschenkenntnis*, Bd. 2, Leipzig 1786, s. 9.

¹⁹ J. Rohrer, *Bemerkungen auf einer Reise von der Türkischen Grenze über die Bukowina durch Ost und West Galizien, Schlesien und Mähren nach Wien*, Wien 1804, s. 145 n.

ło; zostały spalone, sprzedane lub wywiezione poza Galicję do innych naukowych bibliotek²⁰. Za uzyskane ze sprzedaży pieniądze miano zakupić podręczniki odpowiadające nowemu obowiązującemu na terenie monarchii kierunkowi myślenia intelektualnego²¹. Takimi zalecanymi dla seminarium i wydziału teologicznego m.in. były głównie następujące pozycje: do prawa kanonicznego Rechbergera, Rieggera²², Eybela i J. J. Pehena²³, bibliistyki, teologii moralnej Schanzy²⁴, teologii dogmatycznej E. Krüpfela²⁵, teologii pastoralnej Pitroffa, Laubera i Reichenbergera²⁶, historii Kościoła Dannenmayera²⁷. Podręczniki te zawierały w większości niekatolicki punkt widzenia i zdradzały niechęć ich autorów wobec jurysdykcji papieża. Niektóre z nich znalazły się na kościelnym indeksie. W 1784 r. sprowadzono z Wiednia do uniwersyteckiej biblioteki we Lwowie 11 tys. woluminów księgozbioru Galleriana²⁸.

Biblioteki zakonne za rządów abp. A. A. Ankwicza (1815–1833)

Zachowane katalogi księgozbiorów sprzed kasaty klasztorów (w latach siedemdziesiątych XVIII w.), które udało się uratować, oraz niektórych zachowanych klasztorów z okresu restauracji katolickiej, tj. rządów abp. A. A. Ankwicza (1815–1833), ilustrują problematykę losów księgozbiorów kościelnych, zwłaszcza zakonnych w okresie szczytowym józefinizmu. Sporządzona na ich podstawie tabela 2 jest tego ilustracją. Punktem odniesienia jest stan księgozbiorów sprzed kasaty (1802 woluminy) jezuitów w Stanisławowie z 1773 r.²⁹ i kapucynów w Olesku (651 woluminów) z 1818 r. Księgozbiór jezuitów ze Stanisławowa przeznaczono w 1785 r. dla biblioteki uniwersyteckiej we Lwowie. Biblioteka dominikanów we Lwowie w 1776 r. posiadała 4040 woluminów, w tym 843 polonica. Katalog przekazanych do seminarium generalnego we Lwowie księgozbiorów jezuitów ze Stanisławowa i kapucynów z Oleska nie przedstawiał kompletnego stanu z tych lat, ponieważ zawierał po lustracji tylko zaakceptowane. Inne „niepotrzebne i szkodliwe” zostały już z księgozbioru wyjęte³⁰.

²⁰ F. Kratler, *Briefe über die itzigen Zustand von Galizien...*, s. 10.

²¹ E. Winter, *Der Josephinismus und seine Geschichte*, Brün 1943, s. 213.

²² G. Rechberger, *Handbuch des Österreichischen Kirchenrechts*, Bd. 1, 2, Linz 1807; J. Riegger, *Institutiones Iuris Prudentiae Ecclesticae*, Windobonae 1762–1772.

²³ J. Eybel, *Einleitung in das Katholische Kirchenrechts*, Wien (lat.) 1777, deutsch (1782); J. J. Pehen, *Praelectionum in Ius ecclesiasticum universum methodo discentium utilitati accomodata conquestarum partes duo*, Wien 1989/1990.

²⁴ J. H. Reuberger, *Institutiones Eticae Christianae seu Theologia Moralis usibus academicis accomodata*, Wien 1882; W. Schanza, *De Theologia Morali Positiones*, Windobonae 1781.

²⁵ E. Krüpfel, *Institutiones Theologiae Dogmaticae*, Wien 1789.

²⁶ J. Lauber, *Institutiones Theologiae Pastoralis*, Bd. 1–3, Wien 1781; F. Ch. Pitroff, *Anleitung zur praktischen Gottesgelehrtheit*, Bd. 1–4, Wien 1779; A. Reichenberger, *Pastoralanweisung nach den Bedürfnissen unseres Zeitalters*, Bd. 1–5, Wien 1805–1811.

²⁷ M. Dannenmayer, *Institutiones Historiae Ecclesiasticae*, Bd. 1–2, Wien 1788.

²⁸ I. Chodyncki, *Historia miasta Lwowa...*, s. 406 n.

²⁹ Tenże, *Historia polityczna Kościoła w Galicji...*, 1, s. 224.

³⁰ J. Szostek, *Biblioteka dominikanów lwowskich w świetle katalogu z roku 1776*, [w:] *Studia nad historią dominikanów w Polsce 1772–1972*, red. J. Kłoczowski, t. 2, Warszawa 1975, s. 446.

Tabela 2. Księgozbiory klasztorów na terenie archidiecezji lwowskiej obrządku łacińskiego na początku XIX w.

Klasztor	Miejscowość	Dekanat	Rok	Księgozbiór, liczba woluminów
OFMObs	Brzeżany		XVIII/XIX	700
OFMObs	Leszniów	Brody	1821	81
OFMObs	Sokal	Bełż	1818	778
OFMObs	Zbaraż	Trembowla	1827	379
OFMConv	Lwów		1821	821 tyt., 890 vol.
OFMConv	Halicz	Stanisławów	1821	210
OFMCap	Kutkorz	Busk	1818	242
OFMCap	Olesko	Złoczów	1785 kasata klasztoru	651 do bibl. Uniw. we Lwowie
			1819	246
OP	Lwów		1776	4041
OP	Jezupol	Stanisławów	1817	156
OP	Tyśmienica	Stanisławów	1817	104
OCD	Lwów		1819	4395
OCD	Bouszowce	Brzeżany	1819	883
OCD	Rozdół	Stryj	1825 (1820)	374
Jezuitów	Stanisławów		1773	1802

Źródła: Archiwum Archidiecezji Lwowskiej w Krakowie [dalej: Alw.Kr.], Acta Visitationis [dalej: AV] 4, 23, 24, 26, 30; Zbiór akt zakonnych *Katalogus Librorum Carmelitanum Leopoliensium 1819*; *Elenchus Librorum Carmelitanum Bouszoviensis 1818*; *Catalogus Librorum OFM Bern. Sokal. 1819*; *Catalogus Librorum in Conv Olesko Capucinatorum 1818, 1819 in Kutkorz*; *Consignatio Bibliot. Conv. Zbaraż. Bernardinorum 1821*; *Catalogus Librorum OFM Conv. Leopoliens. 1821*; *Consignatio Librorum in Conv. Haliciens. Ordinis S. Francisci Minor. 1816*; W. Chotkowski, *Historia polityczna Kościoła w Galicji*, t. 2, s. 224–227; *Zakony św. Franciszka w Polsce w latach 1772–1970*, t. 2, s. 21; *Klasztory Bernardyńskie w Polsce w jej granicach historycznych*, red. E. Wyczawski, Kalwaria Zebrzydowska 1985, s. 30; I. Szostek, *Biblioteka dominikanów lwowskich w świetle katalogu z roku 1776*, [w:] *Studia nad historią dominikanów w Polsce 1772–1972*, red. J. Kłoczowski, t. 2, Warszawa 1975, s. 446.

Dostępne katalogi pochodzące z okresu rządów we Lwowie abp. A. Ankwicza (zwłaszcza z lat 1818–1821) przedstawiają o wiele skromniejszy stan księgozbiorów ocalałych po kasatach klasztorów. Większość tych katalogów, w kontekście danych z lat siedemdziesiątych XVIII w., ilustruje skutki polityki zakonnej państwa i procesu niszczenia księgozbiorów przez palenie „nieużytecznych i szkodliwych”, sprzedaż, wywózkę do innych krajów monarchii i ich defraudację. Wykazy zakonnych bibliotek sprzed kasaty przedstawiają przybliżoną do rzeczywistości wielkość znajdujących się we Lwowie, jeszcze przed rządami Józefa II (1780–1790), księgozbiorów: 4040 u dominikanów, 3476 u karmelitów, 1802 w klasztorze Jezuitów w Stanisławowie, 700 w klasztorze Bernardynów w Brzeżanach. Charakterystyczne są widoczne proporcje liczebności księgozbioru kapucynów w Olesku: od 651

książek już odsegregowanych³¹ (w czasie kasaty klasztoru w 1785 r.) pod kątem poprawności, do ocalałych i istniejących w 1819 r. tylko 246 woluminów. Skoro do początku XIX w. zachowały się w tym klasztorze 246 pozycje, to w czasach Rzeczypospolitej przed kasatą księgozbiór ten był na pewno znacznie większy. Biblioteki ocalałych po kasatach klasztorów w końcu XVIII w., legitymujące się katalogami z okresu rządów abp. A. A. Ankwicza (1814–1833) w latach dwudziestych XIX w., były znacznie skromniejsze. Tylko kilka z nich miało znacznie większy księgozbiór, a mianowicie: klasztor we Lwowie karmelitów (4395) i dominikanów (4041), karmelitów w Bouszowcach (883), franciszkanów konwentalnych we Lwowie (821), bernardynów w Sokalu (778) i w Zbarażu (379) oraz karmelitów w Rozdole (374). Pozostałe klasztory miały 100–200 egzemplarzy.

Tabela 3. Tematyka księgozbiorów bibliotek 9 klasztorów położonych na terenie archidiecezji lwowskiej obrządku łacińskiego (1818–1821)

Tematyka księgozbioru	Biblioteki klasztorów								
	OCD Bouszowce	OCD Lwów	OFMCap Kutkorz	OFMObs Zbaraz	OFMObs Sokal	OFMObs Leszniów	OFMConv Lwów	OCD Lwów	OFMConv Halicz
	Liczba woluminów								
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Pismo Świete					9		227		2
Ojcowie Kościoła					35			2	
Teologia moralna i dogmatyczna	168	306		76	38	19		521	8
Prawo	108	176		12				176	2
Apologetyka				23	119				1
Filozofia	43	300		22	18		350		3
Historia naturalna	60	153		9	38		20	153	2
Kaznodziejstwo	95	325		78 pols. 38 łac. 16 niem.	271	41			57 pols. 40 łac.
Egzorcyzm katolicki					4				1
Listy pasterskie Sierakowskiego	1		1		1		1		1

³¹ Rzeczywista ich liczba w tym roku musiała być o wiele mniejsza. Wspomniane woluminy (651) przekazane zostały na użytek wydziału teologicznego. Nieznana jest liczba innych książek, które były np. jako duplikaty sprzedane i jako „nieużyteczne” – przeznaczone na zniszczenie.

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Ascetyka	78	505		41	74	12 łac. 10 pols.	190 łac. 64 pols. 51 włos.	7	6
Miscelanea	30	140							4
Rubrycele	19								2
Język włoski	119		5						
Duplikaty	163								
Autorzy klasyczni		53						53	
Medycyna		65			22		30	61	1
Leksykony		39			10			39	1
Różne		140		18			76	461	6
Łacina			139						
Język niemiecki			14						
Język polski			84						
Historia Kościoła			9		8	2			2
Historia geografii				10	37				1
Księgi liturgiczne				3	7	5	41		7
Historia naturalna					38		20		1
Żywoty świętych					8	2			3
Kazuistyka				33					
Controversiae Fidei									1
Gramatyka						9			
Razem	883	2202	242	379	611	81	1089	2193	146 (210)

Źródła: Patrz tabela 2.

Podane w tabeli 3 proporcje tematyczne księgozbiorów, zgodnie z duchem czasu, wskazują na poważną część, wydanych już na przełomie XVIII/XIX w., pozycji dotyczących popieranym przez państwo praktycznych dyscyplin teologicznych. Widoczne są wyraźnie największe liczby woluminów z kaznodziejstwa, zwłaszcza w językach polskim i łacińskim. Z tej dyscypliny posiadali najwięcej kolejno: karmelici we Lwowie (325), bernardyni w Sokalu (271) i w Zbarażu (132) oraz franciszkanie w Haliczu (97), następnie w kolejności były pozycje z ascetyki, teologii moralnej i dogmatycznej, apologetyki, filozofii, historii naturalnej i Kościoła. Najliczniejsze księgozbiory z teologii moralnej i dogmatycznej były w dwu istniejących wtedy lwowskich klasztorach karmelitów (521 i 306). Pozycje z ascety-

ki były najliczniejsze w księgozbiorach lwowskich klasztorów: karmelitów (505) i franciszkanów konwentualnych (305). Wszystkie przebadane biblioteki klasztorne posiadały w tym czasie książki z teologii moralnej i dogmatycznej, kaznodziejstwa, ascetyki oraz liturgiczne. W większości tych klasztorów były też pozycje z filozofii, medycyny oraz leksykony. Charakterystyczny jest brak bądź śladowa obecność w księgozbiorach zakonnych początku XIX w. katechizmów oraz innych podręczników z pedagogiki i katechetyki. Te znaleźć można było jako pojedyncze egzemplarze w większości zidentyfikowanych księgozbiorów³².

Biblioteki parafialne na przełomie XVIII/XIX w.

Inny charakter miały zbiory parafialne³³, w których znajdowały się głównie tytuły związane z codzienną pracą księży: duszpasterską, liturgiczną i od końca XVIII w. administracyjną. Były to księgi metrykalne, inwentarze kościołów i własności beneficjum, jego dochodów i rozchodów, a na przełomie XVIII/XIX w. katalogi gromadzonych normaliów, tj. publikowanych na terenie parafii rozporządzeń państwowych (Dekret nadworny z 23 XII 1784 r.)³⁴. Według instrukcji z 1784 r., inwentarz składał się z siedmiu pozycji dotyczących takich spraw, jak diecezja, wezwanie kościoła i jego prawo patronatu, wyposażenie trwałe kościoła (ołtarz, dzwony, ołtarze i in.), jego precjoza i bielizna, szczegółowe dochody z *Iura Stolae*, wydatki związane z utrzymaniem i funkcjonowaniem kościoła oraz plebanii i jej zabudowań, sprzęt ruchomy plebanii, temporalia stałe i ruchome majątku beneficjum oraz jego dobytek żywy (zwierzęta i uprawiana roślinność³⁵). W sprawie prowadzenia księgozbiorów, zwłaszcza dotyczących spraw administracyjnych, istnieje wiele państwowych rozporządzeń z okresu józefinizmu. Szczególnym zainteresowaniem Kościoła i państwa tego okresu cieszyły się księgi metrykalne. Oprócz pochodzących od arcybiskupa lwowskiego z czasów przedjózefińskich istnieje w tej sprawie wiele państwowych rozporządzeń. Tak już gubernium lwowskie 3 II 1776 r. poleciło biskupom Galicji szczególnie nadzór nad prowadzeniem przez proboszczów tych ksiąg. W latach osiemdziesiątych XVIII w. wydawano dalsze w tej sprawie rozporządzenia, regulujące nawet najdrobniejsze szczegóły (dekrety nadworne cesarza z 22 IX 1782, 20 II 1784, 29 XI 1795, 24 XII 1801, 13 XII 1814 r. i rozporządzenia gubernium lwowskiego). 7 V 1789 r. nakazano przekazywać co roku do cesarskiej kancelarii odpisy tych ksiąg (Dekret nadworny z 23 IX 1783,

³² Duchowieństwo zakonne w okresie szczytowym józefinizmu (1780–1790) niechętnie było dopuszczane do katechizacji jako nienadające się do niej. Dopiero wskutek kryzysu powołań do kapłaństwa, zakonników, którzy pod koniec XVIII w. zostali uznani za nienadających się do prowadzenia katechizacji, przywrócono do tej pracy z początkiem XIX w., po odpowiednim przeegzaminowaniu. J. Krętosz, *Archidiecezja lwowska obrządku łacińskiego...*, s. 211–213.

³³ Zbiory te pochodzą głównie z lat rządów abp. A. A. Ankwicza (1814–1833); źródłem informacji są protokoły wizytacyjne arcybiskupa i dołączone do niektórych z nich katalogi.

³⁴ J. Krętosz, *Archidiecezja lwowska obrządku łacińskiego...*, s. 205.

³⁵ AKA, Wien 349, k. 141.

31 V 1783 1788, 14 XII 1808, 22 V 1812 i 19 II 1813 r.)³⁶. Rzeczywistość wykazywała jednak, że dekrety państwowe w tej sprawie nie wnosiły nowości. Z pewnym już wyprzedzeniem w czasach Rzeczypospolitej arcybiskupi lwowscy, realizując polecenia Kościoła, wydawali własne rozporządzenia w sprawie prowadzenia i zabezpieczania ksiąg metrykalnych. Abp W. H. Sierakowski w liście pasterskim z 17 IV 1764 r. nakazał m.in. sporządzać i przysyłać do kurii duplikaty ksiąg metrykalnych. Realizacji zaleceń listu pasterskiego, regulującego oprócz ksiąg metrykalnych inne sprawy duszpasterskie, domagali się jego następcy, abp. F. O. Kicki, zwłaszcza A. A. Ankwicz, w czasie prowadzonych przez siebie wizytacji w parafiach. Zwołany przez abp. W. H. Sierakowskiego synod lwowski z 1765 r. regulował te problemy i groził sankcjami w przypadkach zaniedbań w tej sprawie. Jego następca polecił 10 IV i 24 X 1784 r. sporządzać trzy kopie tych ksiąg: w językach polskim i łacińskim dla dziekana i konsystorza oraz po niemiecku dla urzędu cyrkułu³⁷. Z powodu józefińskiej polityki kościelnej państwa, od czasu synodu w 1765 r. na terenie archidiecezji lwowskiej nie było dalszych normatywnych synodalnych rozporządzeń. Dlatego w okresie restauracji katolickiej na końcu pierwszego ćwierćwiecza XIX w. w protokołach wizytacyjnych abp. A. A. Ankwicza zawarte było jedno z pytań dotyczących istnienia w księgozbiornie wspomnianego listu pasterskiego arcybiskupa lwowskiego z 1764 r.³⁸ oraz ksiąg metrykalnych³⁹.

Analiza danych pochodzących ze schematyzmu lwowskiej archidiecezji obrządku łacińskiego ilustruje problematykę zakładania do 1815 r. w parafiach ksiąg metrykalnych. W czasach Rzeczypospolitej do 1772 r. prowadzono je w 88 parafiach. W okresie rządów abp. W. H. Sierakowskiego w czasach austriackich i przedjózefińskich (1772–1780) takich dalszych parafii przybyło 12. W okresie józefinizmu (1780–1815) te księgi skompletowano w 57 parafiach, a w 46 dopiero je wprowadzono. Wśród tych parafii były napewno m.in. miejscowości, w których – zgodnie z państwowymi rozporządzeniami z końca XVIII w. – prowadzono odrębne księgi⁴⁰. Do 1815 r. istniały na terenie lwowskiej archidiecezji 202 parafie i miejscowości filialne prowadzące kompletne księgi. W liczbie tej znajdują się miejscowości i parafie (w sumie 103), w których skompletowano te metryki. Wbrew zarzutom administracji austriackiej Galicji o zaniedbaniach w czasach Rzeczypospolitej w tej dziedzinie, okazało się, że – według ks. prof. B. Kumora – w 1913 r. na 258 wte-

³⁶ Alw.Kr., Akta abp. F. Kickiego, nlb.; *Einrichtungsprotocollon des Konsistoriums ex Anno 1806*, k. 74; *Edicta et mandata universalis Regnis Galiciae et Lodomeriae 1776* [dalej: *Edicta et mandata*], Leopoli 1776, s. 9, 42–44; 1784 r., s. 30 n., 181; 1813 r., s. 215, 218–220; „Gazeta Lwowska” 1812, nr 12, s. 21–23; *Handbuch Kaisers*, Bd.17, s. 766; *Sammlung der Gesetze welche unter der Glorreichsten Regierung des Kaisers Franz des II in den Sämmtlichen KK Erbländer erschienen sind in einer chronologischen Ordnung von Joseph Kropatschek*, Wien 1792–1808 [dalej: *Sammlung der Gesetze*], Bd. 16, s. 124, nr 4920, Bd. 18, s. 63, nr 5776; Bd. 9, nr 9, s. 9; B. K u m o r, *Reforma metryk kościelnych w zaborze austriackim 1775–1788*, „Zeszyty Naukowe Akademii Ekonomicznej w Krakowie” 1974, 70, s. 98–100, 328–335.

³⁷ B. K u m o r, *Reforma metryk kościelnych...*, s. 205.

³⁸ *Littera Pastoralis Sierakovsciana*.

³⁹ Alw.Kr., AV 23, 26,

⁴⁰ *Schematismus Leopoliensis rit. lat. 1904*.

dy istniejących placówek duszpasterskich 194 posiadało kompletne księgi metrykalne pochodzące sprzed końca XVIII w. Spośród parafii powstałych w tym czasie tylko 4 nie posiadały ich przed końcem tegoż wieku⁴¹. Tabela nr 4 też potwierdza niniejsze statystyki. W latach 1819–1827, z 54 parafii wizytowanych przez arcybiskupa lwowskiego obrządku łacińskiego, 34 miało wyraźnie zaznaczone, że takie metryki posiadają.

Proboszczowie, jako urzędnicy państwowi, oprócz księgi metrykalnej zobowiązani byli do prowadzenia księgi rozporządzeń państwowych (normalia) oraz inwentarzy⁴². Na początku XVIII i XIX w. takie księgi miały następujące wizytowane parafie: Biłka Szlachecka (1796), Budzanów (1790), Husiatyn (1799) Jaryczów (1795), Kaczanówka (1816) Kamionka Strumiłowa, Kościejów (1820), Mosty Wielkie, Monasterzyska, Martynów Nowy, Markowa, parafia św. Mikołaja we Lwowie, Mikołajów, Rzęsna Polska (1810), Sokolniki (1797)⁴³.

Tabela 4. Księgozbiory bibliotek parafialnych na terenie archidiecezji lwowskiej obrządku łacińskiego (XIX w.)

Miejscowość	Dekanat	Rok	Liczba ksiązek	Inne informacje	Źródła
1	2	3	4	5	6
Martynów	Stryj	1825	68 + inne książki		AV 23
Rozdół	Stryj	1825	16	Incorp. Carmel.	AV 23
Bolechów	Stryj	1825	23	księgi metryk., buchalteryjne, liturg.	AV 23
Bukaczowce	Stryj	1819	36	księgi metryk.	AV 25
Stryj	Stryj	1819	16	księgi metryk., biblioteka	
Jezierna	Brody	1821	21	księgi metryk., liturg.	AV 4
Leszniów	Brody	1821	100	biblioteka	AV 4
Olesko	Brody	1821	21	księgi metryk., liturg.	AV 4
Pomorzany	Brody	1821	21	księgi metryk., liturg.	AV 4
Sasów	Brody	1821	20	księgi metryk., liturg.	AV 4
Złoczów	Brody	1821	83	księgi metryk., liturg., biblioteka	AV 4
Mosty	Bełz	1823	24	księgi metryk., liturg., buchalteryjne	AV 8
Bursztyn	Brzeżany	1820	54	księgi metryk., biblioteka	AV 22
Buszcze	Brzeżany	1820	224	księgi metryk., biblioteka	AV 22

⁴¹ B. K u m o r, *Przepisy kościelne i państwowe dotyczące metryk kościelnych w zaborze austriackim*, „Przeszłość Demograficzna Polski” 1975, 7, s. 101–107.

⁴² Ankieta z wizytacji biskupiej tego okresu wymagała też posiadania ich przez biblioteki parafialne.

⁴³ J. K r ę t o s z, *Archidiecezja lwowska obrządku łacińskiego...*, s. 205.

1	2	3	4	5	6
Dunajów	Brzeżany	1820	56	księgi metryk., biblioteka	AV 22
Horożanka	Brzeżany	1820	52	księgi metryk., biblioteka	AV 22
Konkolniki	Brzeżany	1820	49	księgi metryk., biblioteka	AV 22
Narajów	Brzeżany	1820	69	księgi metryk., 19 + biblioteka	AV 22
Rohatyn	Brzeżany	1820	18		AV 22
Busk	Busk	1821	120	biblioteka, 10 ksiąg liturg.	AV 16 f.9
Dobrotwór	Busk	1821	18		AV 16 f.9
Gliniany	Busk	1821	21		AV 16 f.9
Gołogóry	Busk	1821	38		AV 16 f. 9
Kamionka	Busk	1821	20		AV 16 f. 9
Milatyn	Busk	1821			AV 16 f. 9
Radziechów	Busk	1821	6		AV 16 f. 9
Stojanów	Busk	1821	40		AV 16 f. 9
Tadanie	Busk	1821	20		AV 16 f. 9
Toporów	Busk	1821	7	księgi metryk.	AV 16 f. 9
Witków	Busk	1821	5	księgi metryk.	AV 16 f. 9
Żelechów	Busk	1821	13		AV 16 f. 9
Rakowiec	Gródek	1822	33	księgi metryk., homiletyczne	AV 5
Wołków	Gródek	1822	33	księgi metryk., homiletyczne	AV 5
Chocimierz	Kołomyja	1820	19	księgi metryk., biblioteka	AV 17
Gwoździec	Kołomyja	1820	4	księgi metryk.	AV 17
Kołomyja	Kołomyja	1820	14	księgi metryk.	AV 17
Kossów	Kołomyja	1820	4	księgi metryk.	AV 17
Kuty	Kołomyja	1820	4	księgi metryk.	AV 17
Śniatyn	Kołomyja	1820	8	księgi metryk., liturg.	AV 17
Żuków	Kołomyja	1820	30	księgi metryk., 24 biblioteka	AV 17
Biłka Szlachecka	Lwów podm.	1823	24	księgi metryk., liturg., inne	AV 26
Janów	Lwów podm.	1823	28	księgi metryk., liturg., buchalteryjne	AV 26
Chodorów	Swirz	1819	6	księgi metryk., liturg.	AV 8
Podkamień	Swirz	1819	24	biblioteka	AV 8
Przemysławany	Swirz	1819	42	biblioteka	AV 8
Baworów	Trembowla	1827	16	księgi metryk., liturg.	AV 27
Halicz	Stanisławów	1825	34	księgi metryk., liturg.	AV 24, s. 17–20
Tłumacz	Stanisławów	1825	110,	biblioteka	AV 26, s. 9

1	2	3	4	5	6
Grzymałów	Trembowla	1827	51	biblioteka	AV 27
Janów	Trembowla	1825	132	biblioteka	AV 30
Kaczanówka	Trembowla	1827	37	biblioteka	AV 27
Nastasów	Trembowla	1827	68	biblioteka	AV 27
Jezierna	Złoczów	1821	18	księgi metryk., liturg.	
Złoczów	Złoczów	1821	83	biblioteka	

Źródła: AALw., AV 4, 5, 8, 16 fasc. III s. 9, 17, 22, 23, 24; s. 17–20, 23, 25, 26; s. 9, 27, 30; *Directorium Divini Officii in Archidioecesis Leopoliensis... Ad Annum a Nativitate Domini 1825*, s. 12–86; J. Krętosz, *Archidiecezja lwowska obrządku łacińskiego...*, s. 206.

Okres rządów abp. A. Ankwicza (1814–1833) w archidiecezji lwowskiej obrządku łacińskiego przypadła na rozpoczęcie się na jej terenie z początkiem XIX w. katolickiej restauracji. Sam arcybiskup należał do grona najwybitniejszych przedstawicieli Kościoła katolickiego na terenie monarchii habsburskiej tego okresu. Obszerne i liczne protokoły wizytacyjne oraz ich tematyka są świadectwem troski arcybiskupa o powierzony jego opiece lwowski Kościół lokalny. Wizytującego, oprócz wielu innych spraw, interesowało życie parafii oraz księgozbiory, będące w licznych przypadkach osobistą własnością księży. Sprawdzano też obecność ksiąg liturgicznych oraz tych, które dotyczyły duszpasterstwa i administracji dobrami beneficjum parafii. Bibliotek parafialnych dotyczyły pytania nr 35 i 36 protokołu wizytacyjnego.

Wizytując w 1823 r. parafię w Janowie koło Lwowa, abp A. Ankwicz stwierdził istnienie następujących ksiąg: dotacji, zawartych małżeństw, intencji mszalnych, obowiązków fundacyjnych, *Iura Stolae*, celebransów proboszcza i księży gości, bierzmowanych, wykazów akatolików, normaliów, księgozbioru biblioteki, buchalterii, protokołów akt i ksiąg metrykalnych oraz mszy fundacyjnych i normaliów. Wizytator nie stwierdził ksiąg zapisu tematów wygłoszonych kazań i katechez⁴⁴. W czasie wizytacji parafii w Bolechowcie w dekanacie Stryj, w nawiązaniu do pytań nr 35 i 36 stwierdzono istnienie: dekretu reformacyjnego, wykazu dokumentów, normaliów, księgi stypendiów mszalnych obcych celebransów, obowiązków fundacyjnych, księgi rachunków zwłaszcza związanych z *Iura Stolae*, księgi ordynacji, wykazów bierzmowanych, żyjących na terenie parafii wiernych i akatolików oraz księgi metrykalne. Wizytujący zauważył na probostwie tej parafii brak biblioteki, księgi kazań, buchalterii, wykazu biednych i pensjonariuszy szpitala parafialnego⁴⁵. W Biłce Szlacheckiej stwierdzono w 1823 r. istnienie kompletnej kolekcji ksiąg metrykalnych, roczników parafialnych mszy fundacyjnych, ksiąg bierzmowanych, odwiedzin chorych przez księży, celebrujących, rachunków związanych z *Iura Stolae*, ksiąg obowiązków fundacyjnych stypendiów mszalnych, wykazu dokumentów oraz listu pasterskiego abp. W. H. Sierakowskiego. Wizytujący stwierdził też

⁴⁴ ALw.Kr., AV 26 nlb.

⁴⁵ Alw. Kr., AV 23. nlb.

w tej parafii brak wykazów żyjących na terenie parafii katolików i niekatolików, wykazów dokumentów normalistów, wygłoszonych kazań i katechez, biednych oraz pensjonariuszy szpitala parafialnego⁴⁶. W Mostach w dekanacie Bełz, w tym samym roku też sprawdzano obecność ksiąg związanych z duszpasterstwem i administracją. Istniały w tej parafii księgi stypendiów mszalnych, obowiązków fundacyjnych, *Iura Stolae*, obcych celebransów, wizytacji chorych w domu, katolików i akatolików na terenie parafii, wygłoszonych kazań i katechez, wykazy biednych, kolekt, absolucji z herezji, kompletne księgi metrykalne oraz katalog biblioteki parafialnej. Z braków stwierdzono wykazy dokumentów, obcych celebransów, dotacji oraz *Littera pastoralis* abp. W. H. Sierakowskiego⁴⁷.

Księgozbiory parafialne, zwłaszcza bogatsze, wskazują na zainteresowanie duszpasterzy okresu schyłku józefinizmu i postępującej restauracji podręcznikami dotyczącymi duszpasterstwa i katechizacji. Jeśli takie znajdowały się w księgozbiorze, to w porównaniu z inną tematyką były liczne. W Martynowie (dekanat Stryj) w 1825 r. w bibliotece parafialnej znajdowały się: Biblia Starego i Nowego Testamentu, katecheza Korczyńskiego (2 egz.) i Ostrowskiego (1) oraz tytuły kazań: Filipowskiego (4), Machowskiego (2), Mącińskiego (4), Haberkorna (2), Korolewskiego (4), Zachorskiego (4), Jakubowskiego (2), Młodziejowskiego (1), Wodzickiego (2), Dobrowolskiego⁴⁸, Rocheho (3), Godewskiego (6) i Karpowicza (3). Z tytułów teologicznych w księgozbiorze były pozycje z teologii dogmatycznej, moralnej, pastoralnej i nauk praktycznych Konciewicza (1)⁴⁸, *Prawo kanoniczne* Rechbergera⁴⁹, *Opusculum Theologicum, Demonstratione Catholica contra Lutherum, Compendium Theologicarum Instructionum*⁵⁰.

Liczący w 1825 r. 374 woluminów księgozbiór parafii prowadzonej przez karmelitów w Rozdole, podobnie jak i inne zakonne, miał ukierunkowanie na teologię, ascetykę i w mniejszym wymiarze na kaznodziejstwo, zwłaszcza katechizację. Ta parafia posiadała następujące tytuły i autorów: Pikulski, *Kazuistyka*; P. G. Antoine (1770); I. E. Krüpfel, *Institutiones Dogmaticae*, Wien 1789; J. Pehen, *Prelationes in Ius Ecclesiasticum universum Methodo Discentium utilitati accomodata conquestarum, partes duo*, Wien (lat.) 1789–1790, (deutsch) 1802; *Teologię moralną*; F. Wanker, *Christliche Sittenlehre* (1804); Staniszewski, *Kazania*, Berdyczów 1770; Haberkorn, *Kazania*, (tłum. pol.), Kalisz 1781; Gruber, *Kazania adwentowe* (1781); B. Kędzierski, *Kazania* (1772); Filipecki, *Kazania*, (1769); P. Sequere, *Nauki chrześcijańskie*, Warszawa 1759, *Krótki katechizm*, Lwów 1818; *Najpospolitsze i najistotniejsze nauki chrześcijańskie katolickiej religii*, Lwów 1785; *Breviarium Romanum* (1775).⁵¹ W Baworowie (dekanat Trembowła) w 1827 r. znajdował się skromny księgozbiór. Do niego należały następujące, głównie liturgiczne pozycje:

⁴⁶ Alw.Kr., AV 26 nlb.

⁴⁷ Alw.Kr., AV 8 nlb.

⁴⁸ Alw.Kr., AV 23 nlb.

⁴⁹ G. Rechberger, *Handbuch des Österreichischen Kirchenrechts*, Bd. 1–2, Linz 1807.

⁵⁰ Alw.Kr., AV 23 nlb.

⁵¹ Alw.Kr., AV 23 nlb.

mszały (4), *Mszalik podróżny*, teczki requialne (3), agenda duża (1), rytuały (2), ewangeliarz (1), brewiarze w wymiarze 4 i 8, księgi normalistów (2)⁵².

Na różnorodność, nie tyle tematyczną, ile ideową, księgozbiorów zakonnych i parafialnych miały wpływ wydarzenia szczytu józefinizmu, tj. od 1780 r. do rządów w archidiecezji lwowskiej abp. A. Ankwicza (1814–1833). Okres szczytowy józefińskiej polityki państwa austriackiego przypadał na lata rządów cesarza Józefa II (1780–1790). Wtedy podjęto radykalne działania w kierunku oderwania Kościoła na terenie monarchii habsburskiej od kontaktów z Kościołem powszechnym, zwłaszcza z papieżem, podporządkowania go woli władcy i przekształcenia według obowiązujących zasad w państwie rządzone przez absolutyzm oświecony. Książki nieodpowiadające duchowi czasu miały być wyeliminowane z użytku kościelnego, a sprowadzanie innych zza granicy było totalnie zakazane. Do użytku miały być dopuszczone, nawet jako obowiązujące, tylko wydawane z inicjatywy autorytetu i za zgodą panującego. Po śmierci cesarza Józefa II w 1790 r., następnie po abdykacji Franciszka II na początku XIX w. jako rzymskiego cesarza, ostrze józefinizmu – wskutek żądań Kościoła na terenie monarchii i działań wybitnych postaci katolickiej restauracji – od drugiej ćwierci XIX w. wolno, lecz konsekwentnie ulegało stępieniu. Kościół zaczął odzyskiwać swoją pozycję. Stopniowo przenikała do kraju wartościowa religijna i teologiczna literatura, której rozpowszechnianie było zakazane do końca XVIII w. Można było wydawać publikacje z własnej inicjatywy i autorytetu, już nie państwowego, lecz zgodne z nauką Kościoła. Pozytywnym owocem józefińskiego, wręcz sekciarskiego położenia nacisku tylko na praktykę, przy odrzuceniu, wręcz zakazaniu spekulacji teologicznej, jest odkrycie teologii pastoralnej i innych dyscyplin praktycznych, jak katechetyka i kaznodziejstwo. Z praktycznych teologicznych dyscyplin pojawiało się już coraz więcej wartościowej literatury. Zakonne księgozbiory, ocalałe przed zniszczeniem wskutek kasat i świadomego ich niszczenia, charakteryzowały się już po 1815 r., tj. w kilkadziesiąt lat po szczycie józefinizmu, różnorodnością tematyczną szczególnie w zakresie literatury teologicznej i praktycznej. W bogatszych księgozbiorach parafialnych był zauważalny nacisk głównie na zbiory kazań, egzort, katechizacji i innych różnych duszpasterskich wystąpień księży. Te w księgozbiorach parafialnych, zarazem niezakonnych, stanowiły poważną część. Z obowiązujących w okresie józefinizmu podręczników do weterynarii, umiejętności uprawy roli już na początku XIX w. zauważono w księgozbiorach zakonnych śladową obecność, natomiast w księgozbiorach parafialnych takich już nie było. Narzucone więc jako obowiązujące, nienależące bezpośrednio do duszpasterstwa podręczniki, gdy nacisk państwa w późniejszym okresie w tej sprawie zelżał, z biegiem czasu w XIX w. zanikały.

⁵² Alw.Kr., AV 30 nlb.

W księgozbiorach w Martynowie i w Rozdole wizytujący arcybiskup zauważył podręczniki do prawa Rechbergera⁵³ i Pehena⁵⁴ oraz do dogmatyki Krüpfela⁵⁵ i teologii moralnej Wankera⁵⁶. Publikacje te, wydane i obowiązujące na wydziałach teologicznych w okresie szczytowym józefinizmu końca XVIII w., zawierały niebezpieczną dla studenta teologii i pracującego na parafii rzymskokatolickiego duszpasterza treść. Te pozycje miały nawet trudności z indeksem kościelnym. Około 30 lat po śmierci twórcy józefinizmu były używane sporadycznie przez duszpasterzy. W bibliotece w Rozdole znajdowały się również inne, niedawno jeszcze zakazane pod surowymi karami państwowymi publikacje wydane na ziemiach polskich poza granicami Galicji, m.in. w Berdyczowie i Kaliszu⁵⁷. Ten, zauważony przez arcybiskupa, swoisty pluralizm tematyczny i ideowy wizytowanych księgozbiorów ilustruje trudność Kościoła na terenie monarchii habsburskiej z dochodzeniem do pełnej wolności. Osiągnięto ją dopiero w 1850 r., kiedy cesarz oficjalnie zrzekł się józefińskiej polityki kościelnej.

Księgozbiór, jego tytuły, różnorodność i liczba woluminów świadczą o poziomie intelektualnym jednostki i instytucji go posiadającej. Tak bywa w życiu duchownych, zakonników i osób świeckich, nawet niekoniecznie zajmujących się profesjonalnie nauką, literaturą czy innymi dziedzinami kultury. Biblioteka jest równocześnie świadectwem poziomu intelektualnego posiadających ją instytucji, z naukowymi i kościelnymi włącznie. Książki kształtują myślenie oraz system wartości czytelników i ich właścicieli. Tym można wytłumaczyć szczególny stosunek ówczesnego, absolutnie oświeconego państwa wobec księgozbiorów, zwłaszcza kościelnych, a szczególnie zakonnych, oraz embargo na bieżące wydawnictwa i sprowadzanie książek zza granicy.

W artykule niniejszym wykazano, że mimo zamierzonego i podjętego z motywów ideologicznych niszczenia przez józefinizm w końcu XVIII w. książek nieodpowiadających myśleniu epoki oraz związanego z tym swoistego barbarzyństwa, nie udało się wszystkiego zniszczyć. Istotnie wiele woluminów bezpowrotnie przepadło. Nie zabito jednak u duchownych szacunku i miłości wobec książki. Kiedy zaczęły nastawać stopniowo coraz bardziej sprzyjające wolności czasy, książka teologiczna, w tym ascetyczna, w parafiach i w klasztorach odnajdywała na powrót swoje należne miejsce. To ilustrują znajdujące się w tekście wykazy. Procesowi odradzania się książki sprzyjał, a wręcz był jego inspiratorem, także Kościół. W wizytacjach istniały punkty nr 35 i 36 pytające o księgozbiory w parafii i zakonie, tym samym mobilizujące duchownych do troski o książkę. Okres rządów archidiecezją abp. A. A. Ankwicza sprzyjał temu (1814–1833).

Po józefińskiej ciszy i zamarcu wizytacji w czasie rządów arcybiskupów Ferdynanda i Kajetana Kickich (1780–1814), od 1816 r., mimo nadal niesprzyja-

⁵³ H. Rechberger, *Handbuch des Oesterreichischen Kirchenrechts*, Bd. 1–2, Linz 1807.

⁵⁴ J. Eybel, *Einleitung in das katholische Kirchenrechts*, Wien (lat.) 1882, (deutsch) 1782.

⁵⁵ E. Krüpfel, *Institutiones Theologiae Dogmaticae*, Wien 1789.

⁵⁶ J. Krętosz, *Józefińskie założenia wychowania seminaryjnego...*, s. 10 n.

⁵⁷ Haberkorn, tłum. pol., Kalisz 1781; T. Staniszewski, *Kazania*, Berdyczów 1779.

jących wolności Kościoła czasów, nastąpiło jego ożywienie, a tomy wizytacji z tego okresu z pytaniami nr 35 i 36 są liczebnie bogate.

**CHURCH COLLECTIONS OF BOOKS ON THE AREA
OF THE LWÓW ARCHDIOCESE IN THE LATIN ORDER
ON THE TURN OF THE 19TH CENTURY**

S u m m a r y

The following article is an attempt to reconstruct the history of church collections of books, especially those belonging to the Polish monasteries and parishes which were within the Austrian partition on the turn of the 19th century. The most drastic annihilation of the church libraries in Galitia and Lodomeria was done by the Josephian politic. In these times some orders and other “non-priestly” benefices were annulated. Those church institutions and their collections of books were sentenced for annihilation. The research aim of the article is to follow the history of church libraries belonging to the annulated monasteries. The problem will be illustrated by the history of the church libraries in the years 1780–1815 on the area of Lwów Archdiocese in Latin order.